

Гуйван П. Д.,
заслужений юрист України,
кандидат юридичних наук, докторант
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО СУТНІСНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ДАВНІСНИХ І ПРИСІЧНИХ СТРОКІВ

Анотація. Робота присвячена науковому дослідженню доктринальних питань щодо визначення характерних ознак і регулюючих чинників позовної давності як цивільного строку та порівнянню їх із відповідними показниками присічних строків. При цьому бралися до уваги та, відповідно, оцінювалися призначення цих темпоральних категорій, наслідки їх перебігу та впливу, різний за сутністю характер правового статусу носіїв суб'єктивних прав, які обмежуються в часі цими строками.

Ключові слова: позовна давність, присічний строк, темпоральний.

Постановка проблеми. Розвиток правової науки виявив вагомий роль, котру грає час у сучасних цивільних відносинах, формує її визначеність і стабільність, забезпечуючи конкретність обсягів прав та обов'язків учасників цивільного обігу, гарантуючи їхню дисциплінованість. Актуальність темпоральних питань для юридичної науки впливає, перш за все, з того, що всі об'єкти вивчення та регулювання (правовідносини) розвиваються в часі, мають динамічний характер. Отож їхня тривалість належить до тих параметрів, які визначають і формують юридичну природу того чи іншого правового явища. Регулювання строків є традиційним правовим механізмом, який має притаманний лише йому спосіб впливу на перебіг взаємин у соціумі, що мають правове оформлення.

Наука досить переконливо доводить необхідність різних за юридичною природою строків для реалізації суб'єктивного матеріального права, адже, як правило, законодавець вважає за необхідне обмежити існування певного зобов'язання та відповідних матеріальних прав й обов'язків, що становлять його зміст. Нині в нашій цивілістичній науці та правозастосовній практиці продовжуються дискусії стосовно зарахування різних конкретних строків, що визначають тривалість окремих повноважень чи обов'язків особи, до тих чи інших видів. Тому дедалі актуальнішим стає питання визначення правової сутності того чи іншого цивільного строку. Далеко не всі спроби класифікацій можемо визнати вдалими. Скажімо, А.А. Головко стверджував, що строк примусового виконання судового рішення є різновидом позовної давності. Таке ототожнення вказаних строків здійснювалося навіть попри те, що виконавчі строки автор зараховував до процесуальних [1, с. 6]. Звісно, ця теза аж ніяк не може заслуговувати на підтримку. Не варто також отожнювати позовну давність зі строками захисту порушеного права [2, с. 12–13]. По-перше, судовий спосіб захисту, право на отримання якого якраз обмежується давнісним строком, не є виключним. Є також низка захисних механізмів, які дають змогу усунути правопорушення та його наслідки без звернення до державного юрисдикційного органу. Цей інструментарій не регламентується в часі позовною давністю. А по-друге, треба

чітко усвідомлювати значення поняття «строк захисту права» (чого, на жаль, зараз національний законодавець не зробив), бо інакше відбудеться невинуватене змішування матеріальних строків із процесуальними. Адже, наприклад, строк захисту порушеного права найчастіше в доктрині та законодавстві розглядається як період вчинення необхідних процесуальних дій у правозахисному процесі. Принаймні саме таке тлумачення дається розумному строку у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цивілістиці, котра є однією з наук, що забезпечує правове регулювання суспільних взаємин, є багато досліджень, пов'язаних із різними темпоральними впливами на встановлення, здійснення, захист суб'єктивних матеріальних прав особи. При цьому науковці досліджують окремі властивості тих чи інших матеріальних строків, що опосередковують тривалість певного регулятивного або охоронного повноваження особи. Досить навести лише праці І.Є. Енгельмана, О.Л. Боровиковського, В.В. Луця, В.П. Грибанова, О.С. Йоффе, Є.А. Крашеніннікова, Л.Г. Вострикової, К.Ю. Лебедевої та інших. Водночас акценти переважно робилися та продовжують робитися на дослідженні лише внутрішнього змісту тих інститутів, котрі мають нормативне закріплення. Водночас практично відсутні порівняльні аналізи окремих строків. Утім, цілком очевидно, що в цій сфері правового регулювання маємо цілу низку різних за сутністю, призначенням і правовим інструментарієм темпоральних механізмів, які не лише по-різному зумовлюють порядок встановлення, обчислення та перебігу строків, але й забезпечують періоди існування неоднакових за юридичним змістом правових явищ.

Мета статті. У праці автором ставиться мета надати та виділити значимі чинники позовної давності, які характеризують її як строк захисту порушеного права, та порівняти їх із зовнішньо схожими, але сутнісно відмінними ознаками присічних строків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маємо констатувати, що сьогодні далеко не завжди в публіцистиці та законодавстві надається належна кваліфікація окремих цивільних строків, що призводить до використання самими контрагентами та правозастосовними органами хибного регулюючого інструмента. Наприклад, В.О. Рясенцев 6-місячний строк, протягом якого за наймачем житлового приміщення у разі тимчасового вибуття зберігається право на користування ним, зараховує до позовної давності [4, с. 28], що не відповідає фактичному стану речей. До невинуватеного ототожнення давнісних та інших матеріально-правових строків часто призводить невдала термінологія. Досить поширеною в нормативних актах є практика кваліфікації певних строків як давнісних, тоді як за своєю сутністю вони такими не є. Це призводить до численних помилок на практиці під час здійснення та захисту суб'єктив-

них цивільних прав. Від кваліфікації певного строку як давнісного залежить правильність обчислення його початкового терміну або можливість відновлення права на судовий захист. Отож важливо відмежувати давнісні від інших строків, що застосовуються під час регулювання відносин.

У контексті нашого дослідження актуальним є аналіз схожих і відмінних характеристик давнісних і присічних строків. Ця назва окремої категорії цивільно-правових строків і відповідні правила їхнього застосування поки що, на жаль, не отримали нормативного закріплення. У літературі [5; 6, с. 22] прийнято називати присічними (преклюдивними) строки, що обмежують можливість здійснення регулятивного повноваження особи. Одним із критеріїв відмежування будь-якого строку від давнісного є його призначення, зокрема, чи використовується цей строк для реалізації регулятивного повноваження чи він є часом існування охоронного права на захист. Саме керуючись передовсім цим чинником, треба відмежовувати давнісні строки для захисту суб'єктивного права від присічних. Керуючись указаним критерієм, можемо сказати, що до строкових прав, обмежених присічними проміжками часу, належать, наприклад, право спадкоємця на прийняття спадщини від дня її відкриття, право відшукувати загублену річ, бездоглядну домашню тварину тощо [7, с. 94]. Іноді навіть у тому разі, коли реалізація матеріального права відбувається шляхом звернення до суду, теж треба казати про строки здійснення не охоронного, а регулятивного повноваження. Наприклад, після публікації в ЗМІ про порушення провадження про банкрутство кредитор має звернутися з вимогою до господарського суду протягом одного місяця. У цьому разі йдеться не про позовну давність, а про строкове матеріальне право.

Чинне законодавство України встановлює окремі зобов'язальні відносини, за якими кредитор, здійснюючи власні активні дії, може реалізувати своє суб'єктивне право тільки в межах встановлених строків. Наприклад, вимога кредитора спадкодавця до спадкоємців має бути пред'явлена протягом шести місяців із часу відкриття спадщини (ст. 1261 ЦКУ), такий же строк встановлений для вимоги кредитора до поручителя у разі невизначеності строку договору поруки (ч. 4 ст. 559 ЦКУ).

Історично в цивілістиці так склалося, що поняття давнісного та присічного строків якщо й не ототожнювалися, то визнавалися досить близькими. Розглянемо вплив давнісних і присічних строків на існування матеріального цивільного права як критерій такого розмежування. Загалом кажучи, не погоджуючись із тезою про повне ототожнення присічних строків здійснення регулятивного суб'єктивного права із строками його захисту, треба все ж зазначити, що позовна давність є теж строком здійснення повноваження шляхом активної поведінки правоволодільця. Отже, ті вчені, які в літературі обстоюють концепцію щодо оцінки позовної давності виключно як часу існування охоронно-правової судової вимоги, не можуть не бачити, що в цьому сенсі давність фактично є схожою на присічний строк, позаяк у разі не реалізації протягом його перебігу суб'єктивного матеріального права на захист останнє припиняється. І хоча В.В. Луць вказує, що позовна давність не має присічного характеру для існування суб'єктивного права [8, с. 57], треба зазначити, що автор говорить про право охоронюване. Якщо ж говорити про охоронне матеріальне право, персоніфіковане в позовному домаганні, то час його існування якраз охоплюється позовною давністю. Отже, як бачимо, з огляду на характер впливу на обмежене строком матеріальне пра-

во в разі здійснення чи нездійснення необхідної поведінки протягом його перебігу давнісні та присічні строки досить подібні.

Прийнято вважати, що значною мірою юридична сутність вказаних строків полягає у різних правових наслідках їх закінчення [9, с. 109]. Проте аналіз результатів, що настають у разі їх спливу не завжди дає чітку відповідь про відмінні характеристики цих строків. Зокрема, не можна погодитися з твердженням, що різниця між давнісними та присічними строками полягає в тому, що пропуск позовної давності означає припинення суб'єктивного права, яке нею обмежувалося в часі, тоді як присічний строк погашає не порушене суб'єктивне право [10, с. 45]. Така теза неприйнятна хоча б тому, що охоронне цивільне право не припиняється зі збігом давнісного строку, це підтверджується законодавчим закріпленням можливості виконання обов'язку, що входить до складу зобов'язання, після закінчення позовної давності (ч. 1 ст. 267 ЦКУ). Погашається лише можливість отримання судового захисту права, тобто припиняється дія позовного домагання уповноваженого, яке входить до змісту охоронно-правового зобов'язання.

Закінчення можливості реалізації регулятивного права є важливим правовим результатом збігу присічного строку. Але схожі наслідки настають після пропущення давнісного строку – порушене цивільне право не підлягає захисту в судовому порядку. З огляду на кінцевий результат спливу того та іншого строків вчені-цивілісти часто ототожнювали строки давності та строки реалізації вірителем своїх повноважень. О.С. Йоффе взагалі поділяв всі строки позовної давності на строки давнісні та присічні [11, с. 257–258] і саме з урахуванням тотожності наслідків їх збігу пропонував визначити єдиний інститут давності. Таку позицію поділяв також І.Б. Новицький. На його думку, давність за вимогами щодо неналежного виконання зобов'язання та давність реалізації суб'єктивного цивільного права після їх спливу дають однаковий правовий результат, що вимагає їх одноманітного юридичного регулювання. Щоправда, при цьому вчений зауважував, що хоча для учасників спірних правовідносин сплив обох строків має однакове результативне значення, формально-юридичні наслідки закінчення вказаних строків різняться між собою, бо зі збігом присічного строку припиняється не лише право на позов, але й саме матеріальне право [12, с. 139–142]. Була навіть висловлена думка про відсутність у нашому цивільному праві присічних строків. Замість них мають місце давнісні непозовні строки, які призначені для реалізації чи відновлення права, зокрема, за допомогою юрисдикційного органу, наприклад, строк для відновлення права на спадкування [1, с. 7–8].

Але детальне дослідження показує, що між вказаними цивільними строками є відмінності, котрі якраз і не дають змоги їх ототожнити. На наш погляд, головна з них полягає в такому. Сплив строку, протягом якого особа може реалізувати своє регулятивне суб'єктивне право, призводить до неможливості його подальшого здійснення. Щоб цивільне право мало можливість на правовий захист, воно неодмінно мусить бути порушеним контрагентом протягом часу свого існування. Інакше кажучи, без порушення права не існує можливості його захисту, а порушити суб'єктивне право можливо лише в період його існування. Після закінчення строку існування суб'єктивного цивільного права його порушення неможливе. Отже, в такому разі після втрати чинності певним суб'єктивним цивільним правом в управленій особи взагалі не виникає права на судовий захист. Оскільки немає порушення, у кредитора не виникає право на

позов у матеріальному сенсі, та, відповідно, не відбувається перебіг позовної давності за вказаними вимогами.

Крім того, беручи до уваги, що повноваження, обмежені присічним строком, спрямовані на набуття, зміну чи припинення існуючих або інших суб'єктивних прав (мають правовстановлюючий характер), нездійснення їх протягом встановленого строку призводить до втрати можливості для носія набутти суб'єктивного матеріального права. Протягом існування правовстановлюючого повноваження відсутня відносна конструкція правовідношення, праву на вчинення одностороннього правочину не відповідає чийсь конкретний обов'язок. Вказане суб'єктивне право має абсолютний характер, а це означає, що повноваженню на здійснення дії кореспондує обов'язок кожного утриматися від перешкоджання в цьому. Отже, порушення вказаного права, як і будь-якого абсолютного, може полягати лише в перешкодженні його реалізації. Якщо, наприклад, буде доведено, що певні дії інших осіб перешкоджали уповноваженому реалізувати своє правовстановлююче право протягом строку його дії, воно за загальним правилом мусить бути захищене. Щоправда, закон не згадує спеціально про таку можливість, але вона випливає із загальних засад цивільного права. Як завжди, під час порушення регулятивного права виникає матеріальне охоронне право. Які ж способи та строк реалізації цього права? Як відомо, ст. 16 ЦКУ не вичерпує перелік можливих способів захисту права, а зазначає, що суд має право захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Тому поряд з існуючими в цій статті способами захисту, які можуть застосовуватися юрисдикційним органом у разі такого порушення, законодавчо повинно бути встановлено й спеціальні способи захисту, наприклад визнання правочину таким, що не відбувся, тощо. З іншого боку, навіть за наявної правової бази припустиме для захисту порушеного права розширене судове тлумачення охоронно-правової вимоги про відновлення становища, яке існувало до порушення, в розумінні відновлення для уповноваженого можливості вчинити правовстановлюючу дію.

Нагомість предметом юридичного інституту позовної давності є виключно правовідносини, пов'язані з можливістю захисту *порушеного* права. Саме таке визначення позовної давності міститься у вітчизняному цивільному законодавстві, у відповідних зарубіжних нормативних актах. Вказана можливість реалізується через охоронне зобов'язання, змістом якого є право кредитора на примусове здійснення домагання, а обов'язком боржника є підпорядкування вказаному примусу. Здійснюється такий примус спеціально вповноваженим юрисдикційним органом держави – судом. Вимога управненої особи до зобов'язаної, яка забезпечена засобами судового примусу, і є змістом відповідного охоронного зобов'язання. Саме така вимога, що має позовний характер, підлягає впливу позовної давності (задавності).

Якраз з огляду на різну їхню юридичну сутність законодавцем обрані дещо відмінні механізми правового регулювання вказаних строків. Зокрема, за загальним правилом, присічні строки не можуть зупинятися чи перериватися, тоді як давнісні не підлягають подовженню. Саме той факт, що присічні строки, на відміну від давнісних, не можуть поновлюватися (подовжуватися), вважався найбільш показовим у науковій літературі. З цього приводу необхідно зробити певні уточнення. Окремі цивілісти ототожнюють поняття «відновлення строку» та «подовження строку» [12, с. 196–197]. Така думка заслуговує на критичну оцінку. Подовження строку означає встановлення до-

даткового проміжку часу для реалізації певного повноваження, який обчислюється місяцями, днями тощо. Таке рішення може прийняти суд, встановивши додатковий строк для вчинення дій (ч. 3 ст. 1272 ЦК тощо). При цьому особа має вчинити юридично значимі дії в межах подовженого строку.

Під відновленням строку розуміється надання легітимності певній дії, вчиненій поза межами встановленого для цього періоду. Саме на цю дію поширюється відновлення. Донедавна в цивілістиці існувало правило: давнісні строки не можуть подовжуватися, а відновлюються в особливих випадках і лише за рішенням суду; присічні строки не підлягають ні відновленню, ні подовженню [13, с. 32]. Проте за останній час цивільне законодавство певною мірою відходить від вказаних загальних принципів. Скажімо, у ст. 1272 ЦКУ вказується на можливість подовження або відновлення присічного строку для прийняття спадщини, а ч. 4 ст. 676 ЦКУ встановила можливість переривання гарантійного строку. Тобто в одній нормі законодавець надає певному строку ознаки присічного, зі збігом якого витрачається право на прийняття спадщини, в іншій – запроваджує механізм регулювання цього періоду, притаманний давнісним строкам. На нашу думку, таке протиріччя може бути знівельоване лише одним шляхом: розвиток майнових відносин у суспільстві, якому повинен адекватно відповідати законодавчий механізм їх регулювання, досяг такого рівня, котрий потребує перегляду жорстких канонів відмежування різних цивільно-правових строків. Безумовно, відмінності між ними залишаються, але можна дійти висновку, що різні строки в цивільному праві мають досить схожу правову природу. Як правильно вказував В.П. Грибанов, зарахування строків до того чи іншого виду обумовлюється сукупністю характерних його ознак, зокрема призначенням строку та сутнісною характеристикою здійснюваного в цей строк суб'єктивного права [14, с. 254]. Отже, лише на тій підставі, що строк може перериватися тощо, його не можна кваліфікувати як присічний і навпаки. Сказане ще раз підтверджує певну схожість давнісних і присічних строків. Варто також зважати на те, що загальне правило щодо призупинення строків не поширюється на регулювання тривалості регулятивних правовідносин. В окремих випадках такі положення закріплені як спеціальне правило, що не має загального значення.

Як приклад можна навести ситуацію, коли певний строк має ознаки давнісного, тоді як за своєю сутністю він не є таким. Наведемо правовідносини з темпорального регулювання спадкування. Як відомо, спадкоємці за законом чи заповітом можуть прийняти спадщину протягом шести місяців від часу її відкриття – смерті спадкодавця. Тому існує думка, що шестимісячний строк від часу відкриття спадщини, який надається для її прийняття, і є позовною давністю. Проте це не так. Цей строк не є давнісним, він лише характеризує період існування суб'єктивного матеріального права на прийняття спадщини, протягом якого особа може реалізувати його шляхом звернення. Це право полягає у вчиненні самостійних дій, спрямованих на його реалізацію, і лише в цьому разі можна говорити про здійснення суб'єктивного права. Сплив строку на таке здійснення означає припинення суб'єктивного права, крім того, унеможливує його захист, оскільки не відбулося порушення протягом часу його існування. Отож право на позов у матеріальному сенсі не виникає, а перебіг позовної давності не починається.

Що ж стосується позовної давності за вимогами з відносин спадкування, то це час дії охоронного домагання. Який же давнісний строк щодо вимог спадкоємця? У законі відсутнє його спеціальне регулювання. Оскільки законодавство не вста-

новлює спеціальний строк давності, то можна вважати його загальним – трирічним. Відповідно до усталеної судової практики цей строк починається від дня відкриття спадщини. Вважаємо, що подібний підхід заслуговує на критичну оцінку. За загальним правилом, він повинен починатися від виникнення права на позов, а саме – від часу порушення. Яке ж суб'єктивне право, коли та ким (чим) було порушене? Як видається, у спадкоємця могло бути порушене лише одне право – на прийняття спадщини. А зміст порушення полягає в тому, що він був позбавлений можливості довідатися про відкриття спадщини або вчинити необхідні дії та, як наслідок, пропустив час для її прийняття. Якщо спричинене вказаними обставинами запізнення потягло не реалізацію його матеріального права на прийняття спадщини протягом строку дії такого права, то саме від цього моменту починає обрховуватися давніший строк за вимогами, вказаними в ч. 3 ст. 1272 ЦК України. Зазначене характерне також для задоволення інших вимог із відносин спадкування.

З викладеного можемо зробити певні **висновки**. Визначальним критерієм для відмежування будь-якого строку від давнісного є встановлення їх призначення: чи використовується цей строк для реалізації певного регулятивного повноваження, чи він є часом існування права на захист порушеного права. Також для класифікації строків має велике значення оцінка тих наслідків, до яких призводять їхній перебіг та його закінчення. Зі збігом давнісного строку закон пов'язує припинення можливості правового захисту порушеного права. Зі збігом строку для реалізації свого суб'єктивного права також відсутня можливість його судового захисту. Проте вказані строки суттєво різняться між собою. По-перше, зі збігом давнісного строку у кредитора за певним зобов'язанням припиняється право на позов у матеріальному сенсі, але перед цим зазначене право протягом певного періоду існувало. Після закінчення строку існування суб'єктивного права, обмеженого присічним строком, можливість судового захисту цивільного права взагалі не виникає. По-друге, зі збігом давнісного строку скасовується можливість захисту порушеного цивільного права, а внаслідок закінчення присікального строку погашається можливість захистити в судовому порядку право, що не було кимось порушене.

Отже, закінчення присікального строку позбавляє управлену особу можливості судового захисту саме у зв'язку з відсутністю власне права: одночасно припиняється матеріальне право, що є об'єктом судового захисту, та право отримати примусовий захист у судовому порядку. Але це загальне правило потребує додаткового тлумачення з урахуванням особливостей цивільних прав, дія яких обмежена в часі.

Література:

1. Головки А.А. Действие исковой давности в советском гражданском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1953. 14 с.
2. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве / под ред. В.А. Рясенцева. М.: ВЮЗИ, 1986. 60 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рясенцев В.А. Применение судами сроков исковой давности. Социалистическая законность. 1950. № 4. С. 25–31.
5. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. М.: ВЮЗИ, 1961. 80 с.
6. Бабкин А., Молчанова Т. Виды пресекательных сроков в гражданском праве. Советская юстиция. 1981. № 24. С. 20–24.
7. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах: конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів: Вид-во ЛДУ, 1992. 108 с.
8. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав: конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів: ЛДУ, 1993. 60 с.
9. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
10. Фролов Ю.П., Фролова Г.И. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличия от иных сроков в гражданском праве. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 10. С. 45–47.
11. Иоффе О.С. Советское гражданское право: курс лекций. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. 512 с.
12. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. М.: «Госюриздат», 1954. 247 с.
13. Вострикова Л.Г. Сроки осуществления защиты гражданских прав: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2000. 159 с.
14. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.

Гуйван П. Д. Относительно существенных различий давностных и пресекательных сроков

Аннотация. Работа посвящена научному исследованию доктринальных вопросов определения характерных черт и регулирующих факторов исковой давности как гражданского срока и сравнению их с соответствующими показателями пресекательных сроков. При этом учитывались и, соответственно, оценивались назначение данных темпоральных категорий, последствия их течения и завершения, разный по своей сути характер правового статуса носителей субъективных прав, которые ограничиваются во времени данными сроками.

Ключевые слова: исковая давность, пресекательный срок, темпоральный.

Guyvan P. Regarding the essential differences in the limitation and precautionary terms

The work is devoted to the scientific study of the doctrinal issues of determining the characteristics and regulatory factors of limitation as a civil term and comparing them with the corresponding indicators of preventive terms. At the same time, the assignments of these temporal categories, the consequences of their flow and termination, the essentially different nature of the legal status of the holders of subjective rights, which are limited in time to these terms, were taken into account and accordingly evaluated.

Key words: limitation of actions, precautionary term, temporal.